

УДК 37.091.12.011.3-051

Володимир БОНДАР

академік НАПН України, доктор педагогічних наук,
професор, декан факультету педагогіки і психології
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ, Україна
e-mail: ipp_npu@ukr.net

Ірина МАКАРЕНКО

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки
ДВНЗ «Криворізький державний педагогічний університет», м. Кривий ріг, Україна
e-mail: i. makarenko@ukr.net

РЕФЛЕКСІЯ У СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ САМОЕФЕКТИВНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Приписуючи рефлексії як одній із реакцій на інтегровану дію інших сфер психіки людини провідну роль у процесі розвитку самоєфективності вчителя, автори виходили з того, що вона (рефлексія), з одного боку, виступає внутрішньою здатністю нервової системи людини, способом спостерігати себе за змістом й актами власної свідомості, щоб зрозуміти, що в ній відбувається. Саме на цьому механізмі самовідображення формується внутрішній досвід, внутрішній світ людини, що засновуються на даних органів відчуття. З іншого боку, рефлексія – не просто володіння набутих досвідом, розуміння людиною самого себе, щоб у відповідних ситуаціях, що виникають, адекватно міркувати, мислити, приймати правильні рішення і діяти, але й з'ясування того, що про людину знають, усвідомлюють і як оцінюють її предметно-рефлексивні відносини, емоційні реакції, когнітивні уявлення, ціннісно-мотиваційні ставлення до інших суб'єктів співробітництва.

У складних процесах мобілізації мотивації, інтелектуальних ресурсів, поведінкових зусиль на здійснення контролю за подіями, що реалізують вплив на життєдіяльність людини, у тому числі пов'язаними з прогресивним особистісно-професійним розвитком, рефлексія як процес подвоєного, дзеркального взаємовідображення суб'єктів діяльності за змістом і функціями може виступати або репродуктивно-регресивною або продуктивно-прогресивною у своїх можливостях.

Механізми формування різних видів рефлексії та її фундаментальної ролі у розвитку самоєфективності вчителів висвітлені у даній статті.

Ключові слова: рефлексія, самоєфективність, рефлексивний критицизм, Я-концепція, когнітивний механізм, проблемно-конфліктні ситуації, самоаналіз, самооцінювання, оцінювально-рефлексивна сфера.

Рефлексія як процес осмислення власних дій, діяльності, пізнання й самопізнання, що розкриває специфіку духовного світу людини без самоаналізу отримуваних результатів, без свідомих роздумів щодо власного духовного стану, інтелектуальних можливостей, є не продуктивною, часом суб'єктивно неадекватною, соціально й морально загостреною.

Уміння оцінювати власні здібності та навички є значним кроком до набуття самоєфективності. Одним із провідних джерел формування і розвитку самоєфективності (за А. Бандурою) виступає власний досвід індивіда – його успіхи та невдачі. Рефлексія ж постає важливим інструментом, що бере участь в опрацюванні цього досвіду і безпосередньо впливає на реалізацію самоєфективності.

Якщо рефлекс (умовний) як процес реакції й пристосування до строго визначеного сигналу після повторної генералізації (підпорядкування)

умовної реакції, як нейрофізіологічний механізм включення у відповідну підструктуру мозку, то за цього рефлексія як відображення реакцій на зовнішні сигнали і свідомий їх аналіз (осмислення власного психічного стану) породжує міркування індивіда про те, що насправді відбувається в його власній свідомості з намаганням з'ясувати, що ж саме справило те чи інше враження на партнера по спілкуванню, сумісній діяльності, взаєморефлексії.

Поняття рефлексія, що виникло вперше у філософії, означало міркування партнера, яке вважалось (за І. Сеченовим) висхідною точкою, одиницею мислення. В основу міркування (думка) кладеться відображення таких категорій, як подібність і суміжність у часі і просторі явищ, предметів, процесів, що пізнаються й усвідомлюються механічно за участі рефлексії як особливого джерела знання – внутрішньо збереженого досвіду, набутого на даних чутливості внутрішніх органів,

що переноситься у внутрішню структуру психіки людини.

Теоретично роль рефлексії в практично важливій діяльності людини, в її психічному розвитку ґрунтовно розкрита Л. Виготським. Він вважав, що «нові типи зв'язків і співвідношень функцій передбачають в якості своєї основи рефлексію як відображення власних процесів у свідомості» [3].

Підтримуючи цю думку, С. Рубінштейн підкреслював, що «виникнення свідомості пов'язане з виявленням із життя і безпосереднього переживання рефлексії на оточуючий світ і на самого себе» [6].

Будучи важливим компонентом мислення, а особливо його критичності як властивості, рефлексія розглядається як механізм свідомості, з допомогою якого розкриваються уявлення про сутність абстракцій, теоретичного мислення і реалізуються функції діагностики рівнів його розвитку та формування дій контролю й оцінювання в системі внутрішньошкільного педагогічного менеджменту.

З іншого боку, рефлексія як компонент мислення, яке активізує його особистісну обумовленість, крім, звичайно, інтелектуальної рефлексії, дає можливість виділити ще й особистісну. У взаємозв'язку інтелектуального й особистісного в психіці людини рефлексія розширює свої функції впливу на розвиток і саморозвиток особистості фахівця.

Інтенсивність процесу саморозвитку особистості та прояву її особистісних якостей значною мірою залежить від умінь людини правильно оцінити свої потреби, інтереси, можливості.

А. Бандура підкреслює, що «тільки людина зі стійкою самоефективністю здатна до осмислення своїх дій, поведінки, критичної їх оцінки та побудови ієрархізованої системи цілей та засобів їх досягнення і усвідомленого втілення в життя» [8].

Експериментальні факти та теоретичні роздуми щодо сутності інтелектуальної та особистісної рефлексії дали можливість методологічно об'єднати проблему вивчення мислення й особистості і в рамках єдиного уявлення про рефлексивний механізм свідомості й мислення досліджувати проблеми розвитку самоефективності особистості, у вирішенні яких рефлексія, як спосіб відображення не лише окремих явищ, процесів, предметів, а й їхніх функціональних відношень та зв'язків, є методологічно значимою не лише в психології, оскільки зв'язана з потребою аналізувати, оцінювати й перетворювати навколишній світ і себе у процесах сумісної діяльності, надаючи поведінці більш врегульованого й активного характеру.

Рефлексія спонукає самостійно творити, експериментувати, прогнозувати шляхи саморозвит-

ку, дозволяє особистості регулювати власну активність, управляти пізнавальною та практичною діяльністю.

Окрім цього, слід зауважити, що рефлексія – це не просто відображення у свідомості людини предметів і явищ оточуючого світу, а й досвід адаптації до нього. Рефлексію слід розуміти як переосмислення людиною власного досвіду відношень з предметно-соціальним світом, середовищем, яке, з одного боку, виражається в побудові нових, адаптивних для себе еталонів й образів, що реалізуються у відповідних вчинках, а з іншого – у виробленні більш адекватних знань про світ, соціум, про себе та інших. У процесі системних перетворень відбуваються якісні зміни в Я-особистості: від диференціації «Я» на фізичне тіло, біологічний організм, соціальну сутність, суб'єкт творчості до інтеграції «Я» в неповторну системну цілісність, – особистість як продукт реалізації матрично-адаптивних і рефлексивних механізмів організації креативно-оцінювального мислення й саморозвитку особистості, здатної до адаптації як процесу і як способу виходу із проблемно-конфліктних ситуацій, що закономірно виникають у різних освітніх, соціальних, професійних та інших середовищах.

Рефлексивність дає змогу вчителю усвідомлювати себе і здійснювати оцінювання ефективності своєї діяльності не тільки власне «для себе», але й для інших. Рефлексія містить у собі самооцінні механізми, що спонукають педагога до самоосвітньої діяльності та професійного самозростання.

Рефлексивний критицизм – це не вільнодумство в умовах професійних, проблемно-конфліктних ситуацій, а пошук розумного й мудрого виходу з них. Досвід такої поведінки людини набувається завдяки накопиченню власної ефективності, наполегливості й праці, в ході яких активізується суб'єктне оцінювання власної волі й перетворювальних дій.

Особистість виявляє, як правило, два стани психіки: відчуження та солідарність, коли індивід сприймає інших як далеких, ворожих, ігноруючи узаконені принципи й норми поведінки, або солідаризує з ними, проявляє співдружність, взаємну турботу, дорожить своєю роботою; за цього виявляє високий рівень емоційно-позитивного ставлення до себе, інших, до світу в цілому. Людина очікує успіх, що зазвичай пов'язаний з гарним результатом й підвищує самоповагу, розвиває самоефективність.

За Е. Фромом, відчуження індивіда може виступати в найрізноманітніших формах виявлення: відчуження (депривація) від інших людей, від своїх потреб, своєї праці; від природи, своєї держави,

самого себе аж до «втечі у хворобу», самодепривацію власної психіки.

І в першому, і в другому станах психіки регульовальну й корегульовальну, часто психотерапевтичну, функцію бере на себе самокритичність, адаптивність, рефлексивність та самоефективність як оригінальні й ефективні способи пошуку себе у світі та соціумі, віднайдення істини, бачення ближніх і далеких перспектив, виявлення суб'єктної здатності переосмислювати проблеми на користь собі й загалу.

Дослідження засвідчують, що в стресогенних ситуаціях конфліктотворчими є надскладні для людини завдання, які виступають об'єктивною умовою актуалізації захисних механізмів, що проявляються «особистим відстороненням» від виконання завдання. Останнє блокує можливість позитивного, що розвиває особистість, переборення конфлікту і, як наслідок, затьмарює шлях до самоаналізу, самореалізації, саморефлексії як механізму, що руйнує психіку людини, її когнітивну й оцінювальну-рефлексивну сфери, набуту здатність до самоадаптації.

Так, А. Бандура зауважує, що люди з високим рівнем самоефективності вважають себе спроможними впоратися з несприятливими подіями, очікують від себе здатності долати перешкоди. Вони більш наполегливі, менш тривожні і менш схильні до депресії. Водночас, люди з низьким рівнем самоефективності, зіштовхнувшись із різноманітними життєвими обставинами, відчують себе безпомічними, вважають за неможливе вплинути на ситуацію, що склалася, і що від них нічого не залежить.

Саме тут доречно визначити досить важливу функцію рефлексії (відображення) – забезпечення взаємозв'язку інтелектуального й особистісного в психіці людини, в її досвіді, які являють собою рефлексивно-адаптивний механізм розвитку критичності мислення й поведінки особистості, яка знаходиться у проблемно-конфліктній, в даному випадку освітньо-професійній ситуації і докладає зусилля з неї вийти. За цього можна виділити (за Семеновим І. Н.), залежно від характеру конфлікту й пошуку причин його виникнення, чотири способи прояву поведінки особистості як цілісного «Я»: репродуктивний, регресивний, продуктивний, прогресивний [7].

За репродуктивного й регресивного способів розвитку Я-концепції має місце актуалізація інтелектуальних й особистісних *стереотипів* наявного досвіду (знання, способи дій, поведінка), а за продуктивного й прогресивного – поява особистісних та інтелектуальних новоутворень, як результат високого рівня сформованості самоефективності особистості вчителя.

Уявимо собі, що для виявлення особливостей рефлексивної реалізації «Я» в таких ситуаціях проведено обстеження групи учнів за методикою «виконуючи завдання, думайте вслух» (з протоколом фіксації результатів кожного) пропонувалась задача із скритим, на перший погляд, унікальним, творчим змістом для розмірковування вслух.

Завдячуючи здатності актуалізувати репродуктивний спосіб вирішення задачі інтелектуальним стереотипом мислення, сам того не підозрюючи, суб'єкт спрощує її зміст і пробує розв'язати стандартним, неадекватним для цього випадку способом. Наступає тупикова ситуація дидактичного й психологічного характеру: всі спроби продовж відведеного часу (1 година) не дали позитивного результату, а переживання невдачі затьмарило процес думання, осмислення творчої задачі.

Репродуктивний спосіб реалізації власних зусиль, відбір стандартних рішень типових задач та їх апробація потерпіли фіаско. Вимога експериментатора розв'язувати задачу і внутрішня, суб'єктна неможливість продовжувати пошук нового знання вводить «Я» в психологічно ускладнену проблемно-конфліктну ситуацію, що спонукає суб'єкта діяльності до обрання іншого, регресивного способу реалізації «Я». Йдеться про вибір особистого способу самореалізації уникнення від внутрішнього конфлікту – переконання в тому, що існуюче прагнення розв'язати задачу не може бути реалізованим. Суб'єкт взаємодії приймає рішення вийти із експерименту.

Дав себе знати прояв захисних механізмів, вироблених «Я» для збереження себе від явних невдач у можливих конфліктних ситуаціях. За цього може бути багато позитивних моментів і одним із них є те, що відтворення особистісних, раніше вироблених стереотипів в умовах пізнавальної діяльності хоча й виявляється регресивним (поверненням у минуле) способом реалізації «Я», все ж служить, в основному, для закріплення репродуктивного ставлення особистості до нової задачі, на базі якого в подальшому, за певних дидактико-психологічних умов, може виникнути можливість для початку продуктивного розвитку особистості. Однією із таких умов є недопущення консервативного (непрогресивного) становлення Я-концепції в проблемно-конфліктних ситуаціях та регресивного відходу від конфліктності рефлексивної «Я активності», яка б мала спрямовуватися на дійсно вольове розкриття проблемно-конфліктної ситуації, вирішення творчої задачі в цілому.

У такому випадку необхідно надати учаснику обстеження допомогу – повною мірою розгорнути особистісну й інтелектуальну рефлексію, спираючись на власний професійно-особистісний досвід

з урахуванням специфіки конкретних педагогічних ситуацій, що виникають.

Слід відзначити, що позитивна реалізація Я-концепції в проблемно-конфліктних ситуаціях за умов прогресивно-продуктивного (творчого) мислення веде до новоутворень інтелектуального змісту, перебудови інтелектуального, теоретичного мислення, результатом якої стає нове знання, «народжене» адекватним (прогресивним) способом його перетворення згідно з метою пізнавально-продуктивного задуму. За цього відбувається і розвиток самоефективності вчителя, як когнітивного механізму з допомогою якого він регулює та оцінює власну професійну діяльність.

Одним з важливих джерел формування й розвитку самоефективності (за А. Бандурою) є, так званий, пережитий досвід успіху, компетентність людини, які дають їй віру в своїй важливості досягнути позитивного результату [8].

Зміна «Я» з позицій прогресивності, здійснюваної особистістю, коли вона усвідомлює власну ефективність у певній специфічній ситуації, є основою для рефлексії людиною уявлень про себе як про здатного на досягнення продуктивного результату завдяки власним зусиллям долати проблемні ситуації всупереч конфліктному стану, що стався.

Важливо відзначити, що за продуктивного способу реалізації «Я» кожний із способів (репродуктивно-регресивний чи продуктивно-прогресивний) є свого роду етапом на шляху пошуку рішення творчої задачі. За цього слід підкреслити, що у зміні цих етапів провідну роль відіграє спілкування в процесі суб'єкт-суб'єктної взаємодії учнів та вчителя. Самоефективному педагогу слід уміти займати рефлексивну позицію, тобто дивитись на себе і свою діяльність ніби зі сторони, очима учнів.

Закономірним є виявлений іншими дослідниками факт про те, що учні вчителів, яким був притаманний високий рівень самоефективності, досягали значно вищих показників у навчанні в порівнянні з учнями, яких навчали вчителі, невпевнені у власній ефективності.

Рефлексія як відображення у свідомості власних уявлень у психічному розвитку людини виступає одним із продуктивних типів зв'язку особистості з предметами та явищами оточуючого світу, що пізнаються, та самим собою. Вона – один із «пояснювальних принципів» психічного розвитку, функція теоретичної побудови моделі предмета вивчення, оскільки виступає в ролі механізму свідомості й важливу складовою культури мислення.

З одного боку, рефлексія дає можливість відтворювати й оцінювати уявлювальні образи мину-

лого в просторі та часі (на основі пригадування) та можливого майбутнього (за здатності до продуктивної уяви об'єктивного чи суб'єктивного змісту) за обов'язкового включення діагностики рівнів сформованості теоретичного мислення (А. Зак) та дій самоконтролю й самооцінювання (Л. Берцман).

Водночас, слід підкреслити, що, рефлексуючи, людина повертається у минуле, спираючись на наявний досвід, роздумує про себе і досліджує сама себе. Самоефективність передбачає спрямованість у майбутнє, тому тут об'єктом самосвідомості є ті особливості та можливості, які особистості потрібно буде реалізувати в майбутніх ситуаціях і в ефективності яких вона впевнена.

З іншого боку, дослідження рефлексії як системотворчого компонента культури мислення дало можливість, крім до цього вивченої інтелектуальної рефлексії, виокремити й особистісну. Саме у 80-ті роки ХХ ст. вперше ставиться й успішно вирішується проблема визначення типів і функцій рефлексії у взаємозв'язку інтелектуального й особистісного у психіці людини [1].

У центрі уваги науковців – проблема інтегративного підходу до тематики й методики вивчення мислення й особистості в нерозривній єдності в рамках цілісного уявлення про рефлексивний механізм організації та розвитку продуктивного мислення й саморозвитку особистості на противагу інтелектуалізації – механізму, якому притаманне надмірне перебільшення ролі розумових дій і підлеглих їм операцій мисленнєвої діяльності на шкоду особистісно-рефлексивній сфері психіки та її можливостям в організації на високому евристично-креативному рівні включення у нестимульовану зовні когнітивно-продуктивну діяльність. У таких ситуаціях рефлексія, з одного боку, сприяє переходу з низького (пасивного) на більш високий рівень інтелектуальної активності, а з іншого – когнітивно-продуктивна діяльність активізує розвиток рефлексивної сфери людини як психічну властивість, спрямовану на самопізнання, а саме: вдосконалення власної поведінки, дій і вчинків; саморозвитку психічних станів, почуттів, здатностей і здібностей та інших властивостей своєї особистості; вдосконалення педагогічних інструментальних засобів самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності; опанування рефлексивними знаннями щодо осмислення власних дій та самооцінювання своєї життєдіяльності – вироблення фундаментального механізму самопізнання, самоосмислення та використання у рефлексивній, інтелектуально-особистісній діяльності суб'єктів освітньої, освітньо-професійної й наукової діяльності, достойних для наслідування.

Системне вивчення ролі рефлексії в структурі творчого мислення дало можливість І. Семенову дійти висновку, що різноплановість мисленнєвого процесу не що інше, як збалансований рух думки, перебіг якої здійснюється за ієрархічно організованими рівнями: особистісному, рефлексивному, предметному, операціональному. За експериментальної реалізації цієї концептуальної моделі мислення як узагальненого й опосередкованого відображення дійсності, що пізнається, виявлені феномени інтенсифікації рефлексії перед неочікуваним інсайтом (І. Семенов, Є. Сиротіна) та її домінування серед решти рівневих компонентів мислення у процесі успішного вирішення суб'єктивно складних задач (В. Зарецький та ін.).

Аналіз цих фактів дав нам можливість визнати провідну роль рефлексії в дієвому розвитку та реалізації особистісної самоефективності й критичності мислення. Останнє дало можливість переосмислювати проблему критеріїв і показників відмінності й схожості репродуктивного та продуктивного мислення та діяльності щодо пропорцій співвідношення у структурі цих видів мислення і діяльності власного копіювального чи новоутворювального привнесення як результату особистісної рефлексії, яка спричиняє утворення нового образу «Я-суб'єкт, діяч, творець». Цьому сприяє не лише креативна, а й критична рефлексія як переосмислення людиною ставлень до предметно-соціального світу.

У контексті нашого дослідження, систематизуючи наукові положення з проблеми визначення ролі рефлексії у розвитку самоефективності вчителя, можна представити «палітру» умінь, так званого, рефлексивного компоненту самоефективності педагога, а саме:

- бачити в педагогічній ситуації проблему, оцінювати її і трансформувати її в систему педагогічних завдань;
- готовність та здатність аналізувати кожний свій крок під час здійснення професійної діяльності;
- знаходити оптимальний спосіб розв'язання педагогічних завдань;
- оперативно приймати конструктивне рішення в ситуації невизначеності й стратегічно планувати свою педагогічну діяльність;
- застосовувати найкращий педагогічний досвід щодо аналізу й оцінювання власної професійної діяльності;
- гнучко реагувати на зміни ситуації, ясно і доступно викладати власну позицію;
- об'єктивно і верифіковано оцінювати педагогічні події та явища тощо.

Щоб глибше проникнути в гіпотезу про системотвірну й супроводжуючу функцію рефлексії в цілісному процесі включення різних сфер психіки

і мислення у розвиткову й саморозвиткову діяльність особистості, звернемося до неї як ефективного способу вирішення проблемно-конфліктних ситуацій, що періодично виникають у професійній діяльності вчителя, і які знижують самооцінку ефективності результатів власної діяльності. А відтак, стають іноді тупиковими в їх отриманні в ситуаціях застосування традиційних, регресивно-репродуктивних способів реалізації «Я-особистість». За умов зовнішнього стимулювання, пошуку вирішення проблемно-конфліктної ситуації, сприйняття її як значимої для рефлексивної активності, спрямованої на виявлення проблемно-конфліктної суперечності, мобілізацію творчих можливостей особистісної й інтелектуальної рефлексії, наявного досвіду та впевненості у розв'язуваності проблемних задач і ситуацій, можуть стати важливими соціальними факторами і психологічними чинниками активізації особистісно-інтелектуальної рефлексії як базової для підвищення продуктивності її впливу на розвиток самоефективності як творчого потенціалу і саморозвитку особистості педагога.

Механізмом цілісного розвитку різних сфер психіки особистості педагога має виступати комплекс психолого-педагогічного управлінського впливу рефлексії на самоорганізацію й мобілізацію основних особистісно-інтелектуальних ресурсів. Наявність останніх здатна забезпечувати можливість самостійно (обов'язково за умови в міру посиленої для індивідуума проблемної ситуації) будувати, моделювати власні дії, звертатись до набутого досвіду з переборення труднощів, вирішення проблемних задач і вибору способу продуктивної діяльності з привнесенням до нього елементів раціональності та новизни. Саме така здатність людини є притаманною інтелектуальній рефлексії, на базі якої формується вміння виходити із критичних ситуацій, а відтак і можливого віднайдення альтернативних рішень. Головним за цього є не стільки віднайдення рішення, скільки передбачення нового образу «Я-суб'єкт», який виступає основою об'єктивного відображення уявлень про себе, що і стимулює, за будь-яких обставин, до ефективного досягнення мети творчого пошуку, що з часом стає її характером. За такого стану «Я», наперекір своєму свідомому конфліктному стану психіки, дякуючи особистісно-інтелектуальній рефлексії, як структуровано-функціональній цілісності, завдяки внутрішній і зовнішній мовленнєвій діяльності, формується у людини цілісна особистісно-інтелектуальна, фахово спрямована компетенція визначати самоефективність власної діяльності.

Логічно вибудована спроба розкрити провідну роль рефлексії в розвитку людини, її системотвірну,

інтегративно-адаптивну функцію у системі управління розвитком самоєфективності вчителя може вважатись продуктивною після її перевірки в спеціально організованому експерименті. Його результатом має стати доведення наскрізного, інтегративного впливу рефлексії (від мети до результату) на формування особистісно-інтелектуальної цілісності «Я-вчитель», здатного продуктивно адаптуватися до власних конфліктних станів, що спричиняються необхідністю вирішення проблемно-суперечливих задач і викликають внутрішню потребу і впевненість в успішному їх розв'язуванні завдяки рефлексивному, багатофункціонально-

му сприянню формування механізму організації продуктивного мислення.

Таким чином, проаналізувавши роль рефлексії у системі управління розвитком самоєфективності вчителя, можна дійти висновку, що саме рефлексивний компонент відіграє провідну роль у виконанні ним регулятивно-діагностичної функції, а це, в свою чергу, забезпечуватиме: високий рівень усвідомлення вчителем своїх професійно значущих якостей, рівень власної компетентності; підтримку самооцінки на оптимальному рівні; стимуляцію щодо аналізу та саморефлексії власної поведінки у професійній галузі; прогноз власної професійної успішності та перспектив.

Список використаних джерел

1. Борцман Л. Ф., Романенко В. Г. Исследование особенностей рефлексивного контроля / Л. Ф. Борцман, В. Г. Романенко // Новые исследования в психологии. — 1981. — № 2. — С. 68—72.
2. Бондар В. І., Шапошнікова І. М. Споглядальне та критичне сприйняття людиною об'єктивного й суб'єктивного світу / Володимир Іванович Бондар, Ірина Миколаївна Шапошнікова // Управління підготовкою успішного вчителя: теорія і практика [Монографія]; за ред. В. І. Бондаря. — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. — С. 256—264.
3. Выготский Л. С. Собрание сочинений : в 6-ти томах / Лев Семенович Выготский. — М.: Педагогика, 1983. — Т. 5. — 368 с.
4. Галус О. М. Професійна адаптація студентів в умовах ступеневого педагогічного ВНЗ : монографія / Олександр Мар'янович Галус. — Хмельницький: ХГПА, 2007. — 473 с.
5. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. — Х.: Прапор, 2009. — С. 453; 636.
6. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание / С. Л. Рубинштейн. — М.: Знание, 1957. — С. 260.
7. Семенов И. М. и др. Актуальные проблемы психологического творчества / И. М. Семенов // Вопросы психологии. — 1982. — № 5. — С. 162.
8. Bandura A. Self-efficacy: Toward to unifying theory of behavioral change / A. Bandura // Psychological review. — 1977. — Vol. 84. — N. 2. — P. 191—215.

References

1. Bortsman, L. F., Romanenko, V. H. (1981). Issledovanye osobennostey refleksivnogo kontrolya [Investigation of the features of reflexive control]. Novie issledovaniya v psikhologii, 72 [in Russian].
2. Bondar, V. I., Shaposhnikova, I. M. (2015). Spohlyadal'ne ta krytychne spryynnyattya lyudynouy ob'yektyvnoy u sub'yektyvnoy svitu [Contemplative and critical perception of a person by the objective and subjective world]. Upravlinnya pidhotovkoyu uspishnoho vchytelya: teoriya i praktyka [Monohrafiya]. Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova, 264 [in Ukrainian].
3. Vihotskiy, L. S. (1983). Sobranye sochynenyu: v 6-ty tomakh [Collected Works: in 6 volumes]. Moskow: Pedahohyka, 368 [in Russian].
4. Halus, O. M. (2007). Profesiyna adaptatsiya studentiv v umovakh stupenevoho pedahohichnoho VNZ [Professional adaptation of students in a high school pedagogical university]. Monohrafiya. Khmel'nyts'kyu: KhHPA, 473 [in Ukrainian].
5. Psykholohichnyy tлумachnyy slovnyk naysuchasnishykh terminiv (2009). [Psychological explanatory dictionary of the most modern terms]. Kh.: Prapor, 636 [in Ukrainian].
6. Rubynshteyn, S. L. (1957). Bitye u soznanye [Being and consciousness]. Moskow: Znanye, 260 [in Russian].
7. Semenov, Y. M. (1982). Aktual'nie problemi psikhologicheskogo tvorchestva [Actual problems of psychological creativity]. Voprosi psikhologii, 162 [in Russian].
8. Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward to unifying theory of behavioral change. Psychological Review, 84, 191-215.

Бондарь В. И., Макаренко И. Е. Рефлексия в системе управления развитием самоэффективности учителя

Приписывая рефлексии как одной из реакций на интегрирующее действие других сфер психики человека ведущую роль в процессе развития самоэффективности учителя авторы исходили из того, что она (рефлексия), с одной стороны, выступает внутренней способностью нервной системы человека, способом наблюдать себя по содержанию и актами собственного сознания, чтобы понять, что в ней происходит. Именно на этом механизме самоотображения формируется внутренний опыт, внутренний мир человека, которые основываются на данных органов чувств. С другой стороны, рефлексия – не просто владение приобретенным опытом, понимание человеком самого себя, чтоб в соответствующих ситуациях, которые возникают, адекватно думать, мыслить, принимать решения и действовать, но и выяснение того, что о человеке знают, осознают и как оценивают его предметно-рефлексивные отношения, эмоциональные реакции, когнитивные представления, ценностно-мотивационные отношения к другим субъектам сотрудничества.

В сложных процессах мобилизации мотивации, интеллектуальных ресурсов, поведенческих усилий на совершение контроля за событиями, которые реализуют влияние на жизнедеятельность человека, в том числе, связанными с прогрессивным личностно-профессиональным развитием, рефлексия как

процесс зеркального отображения субъектов деятельности по содержанию и функциям может выступать или репродуктивно-регрессивной или продуктивно-прогрессивной в своих возможностях.

Механизмы формирования различных видов рефлексии, а также ее фундаментальной роли в развитии самоофективности учителей освещены в данной статье.

Ключевые слова: рефлексия, самоофективность, рефлексивный критицизм, Я-концепция, когнитивный механизм, проблемно-конфликтные ситуации, самоанализ, самооценивание, оценочно-рефлексивная сфера.

Bondar V., Makarenko I. Reflection in the system of management development of teacher's self-efficiency

Reflection, as a reaction to integrated response of other human psychic spheres, was attributed by many authors the leading role in the process of developing teacher's self-efficiency. The familiar arguments were based on the fact that reflection, on the one hand, realizes itself as the inner capability of the human nervous system, to consider oneself by contents and acts of the human own consciousness for better understanding of the process herein. It is the mechanism of self-reflection that builds up the inner experience, the inner human world that is based on our senses of perception.

On the other hand, the reflection is not only management of acquired experience along with self-understanding to adequately think, reckon, make right decisions, and act in corresponding situations, but it is also the consideration of human knowledge and estimation of objective-reflective relations, emotive reactions, cognitive patterns, valued and motivated attitudes towards other interactive subjects.

Reflection, as a process of double, mutual, mirror image of active subjects by content and functions, is capable to be either reproductive-regressive or productive-progressive. This double role of reflection is crucial in the processes of mobilizing motivation, intellectual resources, behavioral efforts to exercise control over the events that exert an influence on the human life activity, including the progressive, personal and professional development.

The present article deals with mechanisms of different kinds of reflection and its fundamental role in developing teacher's self-efficiency.

Apart from that, the emphasis is laid on the importance of explicit connections between the human ability to correctly evaluate their own demands, interests, possibilities and the intensity of their self-development.

In the paper, the reflective component of teacher's self-efficiency that enables them to raise self-awareness and estimate the effectiveness of their activity not only for "oneself", but also for others is presented and characterized.

Key words: reflection, self-efficiency, reflective criticism, conception, cognitive mechanism, problematic and conflict situation, self-analysis, self-evaluation, evaluative-reflective sphere.

Стаття надійшла до редколегії 17. 12. 2017

УДК 37:82:003. 07

Олена БОРТНІКОВА

здобувач кафедри педагогіки Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля, м. Северодонецьк, Україна
e-mail: bortnikova@meta.ua

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ФІЛОСОФСЬКИХ, ПСИХОЛОГІЧНИХ, ЕКОНОМІЧНИХ І ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ВИХОВАННЯ АДАПТИВНОГО СТИЛЮ ЛІДЕРСТВА ОСОБИСТОСТІ

У статті на міждисциплінарному рівні відтворено еволюцію ідей виховання адаптивного стилю лідерства особистості. Зауважується, що питання реалізації лідерського потенціалу людини ставали предметом інтересу мислителів з часів древніх цивілізацій Сходу. Акцентується на характерних особливостях у трактуванні стилю лідерства у різні історичні епохи, від Стародавнього Сходу, Античності, Середньовіччя, Відродження і Реформації до Просвітництва, Нового і Новітнього часу. При описі досліджуваного феномену використовуються надбання мислителів і учених різних галузей знання та наук таких як філософія, економіка, соціологія, політологія, психологія, лідерологія і педагогіка.

Ключові слова: стиль лідерства, еволюція ідей виховання особистості, адаптивні здатності лідера, уміння застосовувати стиль лідерства адекватний ситуації.

В умовах прогресу високотехнологічної цивілізації, динамічних суспільно-політичних та соціально-економічних змін у світовому та національному вимірі зростає роль і значення освітніх ін-

ституцій, які покликані готувати висококваліфікованих фахівців здатних чутливо реагувати на вимоги часу, середовища і конкретних ситуацій. Такі фахівці мають не тільки володіти глибоким